

att härleda svensk tyskvänlighet eller "pronazism" under andra världskriget använder sig Schmidt av den så kallade aktivistboken, *Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning* från 1915, där konservativa och socialdemokratiska skriftställare och politiker uppmanade till diplomatisk alternativt militär anslutning till Tyskland. Tillsammans med inlagor av Rudolf Kjellén och Harald Hjärne fyller aktivistboken en genealogisk funktion i Schmidts resonemang. Denna argumentering är inte oviktig för Schmidts tes om vissa svenska aktörers indirekta och direkta medansvar till Förintelsen. Det finns flera problem med denna genealogiska framställning, exempelvis berättar inte Schmidt för läsaren att flera av aktivistbokens författare, Otto Järte och Yngve Larsson, var aktiva antinazister under andra världskriget.

Det kan te sig som att denna ingående källkritik delvis missar målet om den övergripande tesens riktighet i Schmidts studie skulle vara korrekt. Tyvärr är det omöjligt att veta eftersom Schmidt inte besvarar sin frågeställning på ett tillfredställande sätt. Således är detta är en bok med stora förtjänster, men också med några fundamentala brister. Schmidt argumenterar övertygande när han visar upp de opportunistiska strömningar som såg framtidsmöjligheter i en tysk nyordning. Schmidt har även helt rätt när han påpekar att det finns skäl att återigen belysa de svenska relationerna till Nazityskland och eftergiftspolitiken. Däremot håller inte den bristande källkritiken och den genealogiska aspekten där "storsvenskheten" görs till *primus motor* för pronazism och Tysklandsaktivism. Tyvärr innebär dessa brister att de blir en black om foten för studien som forskningsprodukt.

Södertörns högskola

OSCAR NYGREN

Britta Zetterström Geschwind, Markus Idvall & Fredrik Nilsson, *Den medicinska spärren: Smitta och gränsarbete i skuggan av Förintelsen* (Göteborg & Stockholm: Makadam 2023). 325 s.

Syftet med *Den medicinska spärren: Smitta och gränsarbete i skuggan av Förintelsen* är att belysa det medicinska gränsarbete som utfördes i det svenska mottagningsarbetet med Förintelseöverlevande. Etnologerna Britta Zetterström Geschwind, Markus Idvall och Fredrik Nilsson tecknar med hjälp av skrivelser, verksamhetsberättelser, korrespondens, dagböcker, minnesberättelser och fotografier bilden av de överlevandes möte med Sverige, svenska myndigheter och de medicinska instanserna. "Den medicinska spärren" är ett begrepp från ett protokoll från Statens utlänningskommission i en diskussion om den "socialmedicinsk[a] fråga" som flyktingomhändertagandet

innebar. Tyfoidfieber och fläcktyfus grasserade i koncentrationslägren och myndigheterna ville förhindra att smittan fördes in i landet. Gränsen gick dock i detta sammanhang inte enbart längs nationens rand, utan utsträcktes till sjukhus, förläggningar och läger såväl utomlands som inomlands. Eftersom tyfus sprids via löss inbegrep smittskyddsåtgärderna undersökningar och behandling som kan beskrivas, med dagens parlör, som integritetskränkande. Även tuberkulos, difteri och könssjukdomar förekom bland de överlevande, och också dessa tillstånd föranledde den svenska medicinska personalen att ta till åtgärder som kunde vara rigorösa till hårdhetens gräns.

Boken är resultatet av två forskningsprojekt med fokus på de överlevande som kom till Sverige i regi av United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), i samarbete med Röda Korset och svenska myndigheter. Processen att återställa torterade människor till hälsan var komplicerad, vilket redan de tidigaste historiska vittnesbörden belyser. Det många gånger varmhjärtade bemötandet av omsorgsfulla individer var likväl inlemmat i ett byråkratiskt maskineri som kunde upplevas som föga humant. Ett rikt material av vittnesmål från såväl de överlevande som de olika läkare, lottor, kuratorer och husmödrar de kom i kontakt med bidrar till en variationsrik beskrivning av situationens intrikata legering av humanism och byråkrati. I tematiska kapitel skildras smittskyddsåtgärder, transporter, språkförbistring, karantäner, sjukhus och läger. Detta är en omfattande studie, som utgör ett gediget bidrag till forskningen om flyktingmottagning, juridiskt liv i Sverige och medicinska praktiker.

Några forskningsfrågor går inte att urskönja, istället finns utgångspunkter, förståelse och betraktelsesätt. Författarnas teoretiska inspiration utgår från ett performativt gränsperspektiv, där gränsen inbegriper inte bara geografiska ytor utan även "heterogena sociomateriella praktiker, som genomströmmas av känslor". En koppling görs till exempel mellan den extrema biopolitiska brutalitet som utövades i nazisternas koncentrationsläger och den mildare men likväl rigida kontrollen i de svenska flyktinglägren och vårdinrättningarna. I kombination med presumtiva antaganden där adverb och fraser som "kanske", "måhända" och "som att" drar ett tungt lass i argumentationen framstår denna tolkning av källmaterialet bitvis som nyckfull. Ett exempel är när avlusningen av kvinnliga överlevandes hår enligt en bildtext "kanske" erinrade om behandlingen i tyska läger. Inlemmandet av ett vittnesmål innehållande en beskrivning av övergrepp i Ravensbrück skapar en associativ koppling mellan två helt olika företeelser. Med tanke på ett tidigare citerat vittnesmål från en svensk läkare som hävdade att kvinnorna uppskattade avlusningen, hade en källkritisk diskussion om de olika källornas vikt och funktion välkomnats. Det finns exempel även på vittnesmål från överlevande som ger en positiv bild av avlusning och rengöring, vilket hade kunnat bidra med ytterligare nyansering.

En källkritisk nyansering hade också berikat reflektionen över det asymmetriska maktförhållande som kan existera mellan läkare och patient. Ett resonemang förs om att nazisternas medicinska experiment på lägerfångar kan ses som "en obehaglig fond" för den medicinska spärren sommaren 1945. Hur denna fond påverkade mötet mellan läkare och patient inom ramen för mottagandet i Sverige går inte, påpekar författarna, att svara på. Likväl kan vi "föreställa oss" hur en viss läkare övade upp sin medicinska blick, med hänvisning till Karin Johannisson. Det berättartekniska greppet är målande men spekulativt. En angelägen diskussion följer om kvinnliga överlevande som nödgades klä av sig inför manlig personal. I det relevanta kapitlet i det verk av Johannisson som refereras påpekar denna att den erotiska aspekten av läkarens blick försvinner ur källorna efter 1870-talet (Karin Johannisson, *Tecknen: Läkaren och konsten att läsa kroppar*, 2004). Detta är ungefär samtidigt som de första kvinnliga läkarna börjar utexamineras, och en diskussion om en eventuell könsaspekt av den medicinska blicken hade varit intressant, särskilt med tanke på att flera kvinnliga läkare omnämns i *Den medicinska spärren*, inklusive i avsnittet om den medicinska blicken. Om man vidare följer Mary Douglas, enligt författarnas postulat, innebär avklädningen att patienterna stigmatiseras som avvikande från den goda moraliska ordningen. Douglas hållning, att moderna hygienpraktiker skiljer sig från dem vi kategoriserar som vidskepelse enbart i vad som anses vara förorenande, håller dock endast om kunskap relativiseras till försanthållanden utan hänsyn till evidens. Ett mer fasetterat resonemang om avklädning, medicin och stigmatisering hade berikat diskussionen.

En presentistisk tendens kryper stundom in i diskussionen om sjukdomar, framför allt i bokens tredje och sista del. Den sexualupplysning som utfördes av bland andra Gerda Kjellberg beskrivs som "sexuell fostran" avsedd att pådyvla de överlevande kvinnorna ett moraliskt ansvar. Det finns dock goda skäl att beskriva den svenska kvinnorörelsens sexualundervisningsiver som emancipatorisk till sitt syfte. Beteenden som år 1945 ledde till epitet som "slö", "arbetsskygg" eller "hysterisk" i rapporterna hade visserligen med stor sannolikhet föranlett en läkare idag att diagnosticera PTSD. Sjukdomsdiagnosens inneboende tidsbundenhet ingår ju dock i dess karaktäristika. Följer man för övrigt Douglas torde PTSD inte vara mer exakt eller vetenskapligt som diagnos än "slö" eller "hysterisk".

Påminner den lus-sökande ficklampans svep över kroppen, utfört enligt Medicinalstyrelsens anvisningar, om strålkastarens svep över ett gränslandskap? Det är naturligtvis upp till betraktaren att avgöra. Sökarljuset i *Den medicinska spärren* belyser i alla händelser många intressanta aspekter av det svenska mottagandet av Förintelseöverlevande.